

Barbara Kiereś
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

PERSONALIZM W PEDAGOGICE

Personalism in pedagogy

Summary: From ancient Greece to the present day, there remains in pedagogy a dispute between collectivism, individualism and personalism. Collectivism and individualism arise from the tradition of intellectual idealism, while personalism is a consequence of cognitive realism. In contemporary pedagogical debates personalism asserts that man is a person, but the dispute revolves around what qualities constitute the human person. This article presents the aforementioned approaches and explains this issue in the spirit of realistic (classic) anthropology.

Keywords: personalism, pedagogy, realism, idealism in education, dispute

1. Tytułem wstępu

W dzisiejszej pedagogice polskiej spotykamy dwa podejścia do problemu człowieka: pierwsze z nich jest owocem transformacji cywilizacyjnej, zrywa z kolektywizmem wychowawczym minionej epoki i deklaruje – przynajmniej nominalnie – zwrot ku personalizmowi, głosi bowiem, że człowiek jest kimś wyjątkowym, a ta wyjątkowość manifestuje się w jego podmiotowości, wolności i godności. Natomiast stanowisko drugie, w którym również deklaruje się konieczność odejścia od pedagogiki kolektywistycznej (marksistowskiej), ponieważ jest pokłosiem materializmu oraz naturalizmu antropologicznego, traktuje się personalizm jako ideologię religijną, wiążąc go z partykularną pedagogiką chrześcijańską, a w miejsce kolektywizmu i personalizmu lansuje się liberalny model wychowania (indywidualizm pedagogiczny), którego skrajnym wyrazem jest tak zwana antypedagogika. Świadomie pomijam tu problem roszczeń ideologii liberalizmu, wspomnę jedynie, że u podstaw dzisiejszego sporu na gruncie pedagogiki leży spór o człowieka toczony pomiędzy kreacjonizmem i materialistycznym ewolucjonizmem, a ostatecznie – spór pomiędzy realizmem a idealizmem filozoficznym¹.

¹ Kwestie te omówiłam w monografii: Barbara Kiereś, *U podstaw pedagogiki personalistycznej. Filozoficzny kontekst sporu o wychowanie* (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Wydawnictwo KUL 2015).

Warto natomiast zatrzymać się nad samym nurtem personalistycznym dzisiejszej pedagogiki, nad swoistą modą na personalizm – i to z dwóch racji. Po pierwsze, ponieważ traktuje ona wychowanka w kategoriach personalizmu klasycznego, a więc jako byt osobowy (*persona*), którego istotnymi własnościami są podmiotowość, wolność, godność, lecz różnie wyjaśnia istotę tych własności bądź jedynie je postuluje. Po drugie, przywołuje się koncepcje i pojęcia, które są wizytówką pedagogiki liberalnej (indywidualistycznej), traktuje się wychowanka jako podmiot aksjologiczny (twórcę wartości) oraz przypisuje mu się autonomię wyrażoną w tak zwanej „asertywności”. Zatem w celu uporządkowania problemu podejmę dwie sprawy: 1) kwestię różnych odmian personalizmu i wynikającego stąd sporu o jego właściwą wykładnię; 2) kwestię realistycznej teorii człowieka jako podstawy uniwersalnej i neutralnej teorii wychowania (*paedagogia perennis*).

2. Personalizm czy personalizmy?

Można sądzić, że personalistyczny nurt myślowy pojawił się jako „protest przeciw wszelkim próbom «urzeczowienia» człowieka”². Nurt ten wskazuje na wyjątkową i najwyższą pozycję osoby w hierarchii bytów, a tym samym przypomina, że człowiek ma być zawsze celem życia społecznego, a nigdy jego środkiem. Jednakże bliższy wgląd w dzieje personalizmu dowodzi, że tym mianem określa się stanowiska różniące się znacząco pomiędzy sobą. Jak odnotowuje Ignacy Dec, współcześnie istnieje „wiele nurtów, szkół, ruchów społecznych, które chętnie określają siebie jako personalistyczne”³, a wspomniana wielość stwarza trudności w ich „ogarnięciu” i krytycznej recepcji, zwłaszcza, że niekiedy „nazywa się personalizmami kierunki antropologiczne, które nie dają ku temu obiektywnych podstaw”⁴. Znaczący problem zwracają uwagę na to, że rozmaite ujęcia personalizmu różnią się w zasadniczych tezach, a przyczyną tych różnic są odmienne konteksty filozoficzne i płynące stąd odmienne wizje człowieka jako osoby⁵.

Wobec tego pierwszy krok w refleksji nad personalizmem to uporządkowanie i ocena jego różnych odmian. W literaturze filozoficznej wymienia się na przykład personalizmy „narodowe” – amerykański, angielski, francuski, niemiecki, włoski

² Ignacy Dec, „Personalizm”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. nac. Andrzej Maryniarczyk, t. 8 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2007), 122.

³ Ignacy Dec, „Personalizm czy personalizmy?”, w: *Osoba i realizm w filozofii. Zadania Współczesnej Metafizyki*, red. Andrzej Maryniarczyk, Katarzyna Stępień (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2002), 47. Zdaniem Chudego pojęcie personalizmu „idzie w poprzek” wszystkich tradycyjnych podziałów filozoficznych. Jego zdaniem wiąże się je zarówno z realizmem, jak i idealizmem. „Powstaje w ten sposób pojęcie-worek, do którego wrzuca się bez mała całą antropologię filozoficzną i teologiczną”. Zob. Wojciech Chudy, *Pedagogia godności. Elementy etyki pedagogicznej*, red. Anna Szudra (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 2009), 24-25.

⁴ Dec, „Personalizm czy, 48.

⁵ Zob. Wincenty Granat, *Osoba ludzka. Próba definicji* (Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 1961), 13.

i polski⁶. W ich ramach wyodrębnia się personalizmy idealistyczne, metafizyczne, fenomenologiczne, etyczne, pragmatyczne, panpsychiczne, dualistyczne, relatywistyczne, monadystyczne, panteistyczne, absolutystyczne, ateistyczne, moralno-społeczne, religijne, teologiczne, naturalistyczne, spirytualistyczne⁷.

Sądzi się, że najbardziej charakterystyczny personalizm stworzyli Amerykanie⁸. Personalizm ten wyrasta z myśli protestanckiej, jest mocno związany ze specyfiką myślenia amerykańskiego, nacechowanego pragmatyzmem, eklektyzmem oraz powiązanego z ideałami amerykańskiej demokracji⁹. Natomiast personalizm francuski wyrósł na gruncie myśli katolickiej pod wyraźnym wpływem tomizmu¹⁰. Personalizm niemiecki ma charakter bardziej ogólny i w przeciwieństwie do amerykańskiego czy francuskiego pomniejsza znaczenie oraz rolę jednostki, wiążąc ją jednocześnie z wartościami i neoplatońską koncepcją osoby¹¹.

W Polsce personalizm stanowi główną tradycję myślową, sięga bowiem samej Ewangelii i „przenika całą mentalność polską we wszystkich dziedzinach życia i nauki”¹². Jego typowe cechy to: przekonanie o nieskończonej godności człowieka, o jego transcendencji wobec świata przyrody oraz jego wolności osobistej, a także społecznej. Był on kształtowany przez myślicieli, poetów i filozofów¹³. Ignacy Dec

⁶ Ignacy Dec, „Personalizm”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii* (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2007), 123; zob. także: Czesław S. Bartnik, *Personalizm* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2008), 118-146. Juan Manuel Burgos wyróżnia jeszcze personalizm włoski i personalizm w Hiszpanii. Zdaniem autora personalizm włoski narodził się jako skutek kryzysu neoidealizmu, jaki miał miejsce na początku XX wieku we Włoszech. Personalizm ten był pod wielkim wpływem personalizmu francuskiego, zwłaszcza myśli J. Maritaina i M. Mouniera. Reprezentanci personalizmu włoskiego to: Armado Carlini, Luigi Stefanini oraz Luigi Pareyson. Zdaniem J. M. Burgosa personalizm w Hiszpanii także pozostawał pod wpływem J. Maritaina. Autor stwierdza, że nie wyróżnia się typowo hiszpańskiej szkoły personalizmu, ale istnieją ważni myśliciele, którzy w sposób interesujący rozwinięli myśl personalistyczną. Są to m.in.: Alfonso Lopez Quintas, Carlos Diaz, Xabier Zubiri, Julian Marias. Zob. Juan Manuel Burgos, *Personalizm*, tłum. Krzysztof Koprowski (Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II 2010), 97-145.

⁷ Za: Dec, „Personalizm”, 123.

⁸ W Polsce prezentację biografii oraz poglądów najbardziej znanych przedstawicieli personalizmu amerykańskiego opracował Bogusław Gacka, zob. tegoż, *American Personalism* (Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas” 1995); *Personalności amerykańscy* (Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas” 1996); *Personalizm amerykański* (Lublin: Wydawnictwo KUL 1996). Autor sporządził także bibliografię personalistów amerykańskich; tegoż, *Bibliography of American Personalism* (Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas” 1994), a od 2001 roku jest redaktorem półrocznika „*Personalizm/Personalism*” ukazującego się w wersji polskiej i angielskiej; za: Andrzej Jastrzębski OMI, *Pierwszy personalista amerykański. Personalizm Bordena Parkera Bowne’a* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2008), 16.

⁹ Zob. Bartnik, *Personalizm*, 118-119. Zdaniem Bartnika personalizm amerykański przypominał bardziej „humanizm ureligijniony” (tamże, s. 125), a jego główni przedstawiciele to: G. H. Howison, B. P. Bowne, E. S. Brightman, R. T. Flewelling, A. C. Knudson oraz P. A. Bertocci. Zob. także Chudy, 26.

¹⁰ Tworzą go: H. Bergson, M. Blondel, J. Maritain, E. Gilson, L. Lavelle, R. Le Senne, D. de Rougemont, E. Mounier i P. Teilhard de Chardin. Za: tamże, 125.

¹¹ Do tego personalizmu zalicza się m.in. następujących autorów: R. H. Lotze’a, W. Sterna, M. Schelera, T. Haeckera, R. Guardiniego.

¹² Tamże, 139.

¹³ Bartnik wymienia m.in. Witelona, W. Kadłubka, P. Wysza, Jana z Trzciany, W. Nowopolskiego, W. Basaja ze Szczebrzeszyna, Jana z Turbina, Szymona Marycjusza z Pilzna, Jana Kantego Podoleckiego, B.F. Trentowskiego, C. Norwida, S. Wyspiańskiego, a współcześnie m.in. K. Wojtyłę – Jana Pawła II, S. Wyszyńskiego, W. Granata, M. Gogacza, M. A. Krapca. Tamże.

wyodrębnia trzy rodzaje personalizmów: 1. horyzontalny (ateistyczny), 2. wertykalny (teistyczny) – pozatomistyczny i 3. klasyczny – tomistyczny o orientacji metafizycznej. Przyjrzyjmy się kolejno wymienionym personalizmom ze wskazaniem głównych przedstawicieli¹⁴.

1. Personalizm horyzontalny to ściślej mówiąc – jak zauważa Dec – nie personalizm, lecz humanizm. W uzasadnieniu tej tezy wskazuje, że człowiek jest w nim ujmowany jako część materialnego świata z całkowitym pominięciem duchowego wymiaru jego życia, który był podstawą do wypracowania koncepcji człowieka jako osoby. Zauważa ponadto, że personalizmy te, uznając, iż są wolne od wpływów religijnych i ideologicznych, pretendowały do bycia nowoczesnymi, a w wielu wypadkach stały się narzędziem służącym ideologiom państw totalitarnych. Charakteryzuje je jawny redukcjonizm antropologiczny, mianowicie materializm i naturalizm oraz „człowiek abstrakcyjny”: idea człowieka uzależniona od jakiejś nadrzędnej struktury, na przykład popędów czy państwa, czego konsekwencją jest zagubienie, a nawet degradacja ontologiczna człowieka¹⁵.

2. Personalizmy teistyczne – pozatomistyczne obejmują pewne podgrupy, które I. Dec ujmuje następująco¹⁶: a) personalizm moralno-społeczny (E. Mounier) b) personalizm fenomenologiczno-aksjologiczny (M. Scheler, R. Ingarden); c) personalizm egzystencjalistyczno-dialogiczny (K. Jaspers, G. Marcel) oraz d) personalizm ewolucyjno-kosmiczny (P. Teilhard de Chardin)¹⁷. Zaletą powyższych personalizmów jest to, iż uwzględniają one w strukturze bytu ludzkiego element duchowy i transcendencję człowieka wobec świata przyrody. Jednocześnie Dec zauważa, że żaden z nich nie daje wystarczających danych do ujęcia tego, co rzeczywiście odróżnia człowieka od innych bytów, a co tym samym stanowi o jego prawdziwej godności oraz wyjątkowości. Jego zdaniem są to personalizmy wskazujące co prawda na niektóre ważne wymiary człowieka (m.in. przyrodniczy, etyczny, społeczny), lecz gubiące aspekt metafizyczny życia ludzkiego i to, co stanowi o jego *proprium humanum*.

3. Personalizm teistyczny tomistyczny nawiązuje do klasycznej antropologii Greków. Myśl grecka została w nim ubogacona przez Objawienie chrześcijańskie, a następnie była kontynuowana i rozwijana przez filozoficzno-teologiczną myśl średniowieczną (Tomasz z Akwinu)¹⁸. Ta grupa personalizmów posiada wspólny

¹⁴ Zob. Dec, „Personalizm czy, 50.

¹⁵ Jako przedstawicieli tego nurtu personalizmu Dec wymienia m.in. L. Feuerbacha, K. Marksa, F. Engelsa, F. Nietzschego, Z. Freuda, B. Russella, J. P. Sartre’a, czy w Polsce T. Kotarbińskiego. Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Do tego nurtu można zaliczyć także amerykańskiego myśliciela Bordena Parkera Bowne’a, którego określa się mianem pierwszego personalisty amerykańskiego i sądzi się, że uczynił on Uniwersytet Bostoński kolebką personalizmu. Na temat Bowne’a zob. Jastrzębski, *Pierwszy*; Agnieszka Lekka-Kowalik, „Bowne Borden Parker”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 1 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2000), 637-638.

¹⁸ W czasach współczesnych kontynuatorami tej myśli są m.in.: Jacques Maritain, Karol Wojtyła, Mieczysław Albert Krapięć, Wincenty Granat, Wojciech Chudy, Mieczysław Gogacz, Czesław Bartnik, Stanisław Kowalczyk, Adam Rodziński. Do tej odmiany personalizmu można także zaliczyć Roberta

„rdzeń” w rozumieniu człowieka, którym jest widzenie w nim jednostkowej rozumnej substancji (Boecjusz). Różnice dotyczą tego, co stanowi właściwości bytu osobowego. Można sądzić, że dzięki tym różnicom personalizmy te dopełniają się. Zdaniem Deca, by ująć człowieka w tym, kim on rzeczywiście jest, należy sięgnąć do personalizmu teistycznego – tomistycznego, wyrasta on bowiem z realizmu poznawczego¹⁹.

3. Spór o personalizm – aspekt historyczny

Powyższy podział trafnie porządkuje problem personalizmu, lecz nie wyjaśnia jego istoty, zatem kolejnym krokiem poznawczym powinno być sięgnięcie do źródła myśli personalistycznej, związanego z etymologią słowa „personalizm” oraz sporami chrystologicznymi i trynitarnymi toczonymi na gruncie teologii, których ostateczne rozstrzygnięcie zależało od filozofii.

Problem źródeł personalizmu jest ważny, ponieważ dość powszechnie sądzi się, że prekursorem personalizmu był niemiecki filozof Friedrich Daniel Schleiermacher. Myśliciel ten w 1799 roku rzeczywiście użył terminu „personalizm” (*der Personalismus*), co miało miejsce w kontekście konfrontacji panteizmu z ideą osobowego Boga²⁰, jednakże samo pojęcie „osoba”, a także koncepcja człowieka jako osoby pojawiają się znacznie wcześniej.

Sięgnijmy do etymologii: „personalizm” wiąże się z greckim słowem *prosopon* i łacińskim *persona* (osoba). Pierwotnie słowo *prosopon* oznaczało „maskę w teatrze” (chodzi o starożytny teatr grecki i rolę odgrywaną w nim przez aktora). Aktor nakładał maskę na twarz, by jak najlepiej oddać charakter granej przez siebie, najczęściej bohaterskiej postaci z mitologii²¹. Metafora maski pokazuje, że „pod maską istnieje ktoś, że osoby nie określa tylko wygląd zewnętrzny, rysy twarzy, ale w istocie jest ona skryta pod zewnętrznym przejawem”. „Maska” naprowadza na

Spaemanna (ur. 1927), niemieckiego filozofa, który swoją teorię osoby opiera przede wszystkim na tradycji klasycznej, choć prowadzi dialog z całą historią filozofii. Zob. Jarosław Merecki, „Spaemann Robert”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2008), 113-116.

¹⁹ Zob. Dec, „Personalizm czy personalizmy?”, 57-58. W niektórych podziałach kierunków filozoficznych wymienia się personalizm obok np. fenomenologii, egzystencjalizmu, strukturalizmu. Zauważmy, że jest to podział mylący, ponieważ ma charakter opisu przedmiotu i stylu filozofowania. A ponadto należy pamiętać, że są różne personalizmy, a każdy z nich zakłada inną wizję świata oraz człowieka. Jest personalizm tomistyczny, egzystencjalny, fenomenologiczny, itd.

²⁰ Było to użycie słowa „personalizm” po raz pierwszy w pozytywnym znaczeniu. Bartnik stwierdza, że nazwa *le personalisme* występowała w literaturze francuskiej od 1737 roku i oznaczała po prostu „egoizm”, a przynajmniej „egocentryzm” lub „indywidualizm”. Zob. tegoż, *Personalizm*, 117. Następnie w II połowie XIX wieku termin ten zaczął być używany na szerszą skalę. Miało to miejsce w USA, Anglii, Francji i Niemczech na gruncie indywidualizmu, idealizmu i subiektywizmu. Używali go m.in.: W. Whitman (1860), J. Grote (1865), G. Teichmüller (1865), B. Alcott (1868). Później termin ten był przyjęty przez kolejnych autorów: Ch. Renouviere (*Le Personnalisme*, 1903), W. Sterna (*Persona und Suche*, 1906) i B. P. Bowne’a (*Personalism*, 1908). Z czasem pojawiły się rozmaite szkoły myśli personalistycznej o różnym stopniu systemowości. Zob. tamże, 118.

²¹ Według M. P. Duthoit wyraz łaciński „persona” pochodzi z języka Etrusków, którzy nazywali słowem „phersu” maskę mającą wskazywać na jakąś typową czynność lub typowy ludzki charakter. Zob. Granat, *Osoba ludzka*, 7.

osobę i „dobrze oddaje głęboki sens osoby ludzkiej, której istoty nie stanowi nic zewnętrznego”²².

Podobnie w Starym Testamencie (w tłumaczeniu *Septuaginty*) w oparciu o słowa wypowiedziane przez Boga i zawarte w Księdze Rodzaju (1,26): „Uczyńmy człowieka na nasz obraz i na podobieństwo nasze”, *prosopon* użyto na nazwanie oblicza Boga, a przez analogię – oblicza człowieka, które stało się zatem obrazem oblicza Boga. Ponadto kultura chrześcijańska (V i VI wieku) stanęła przed problemem wyjaśnienia natury Chrystusa – Boga Człowieka oraz dogmatu Trójcy Świętej. Okazało się, że dla wyjaśnienia tych dwóch kwestii niezbędne jest przywołanie filozofii i realistyczne wyjaśnienie „pojęcia osoby, a także zrozumienie stosunku, jaki zachodzi pomiędzy osobą a naturą”²³. Rozwiązanie sporu przyjęto na Soborze Powszechnym w Chalcedonie w 451 roku na mocy rozstrzygnięcia, że w Chrystusie jest „jedna osoba i dwie natury: Boska i ludzka”. Chrystus, chociaż posiada dwie natury, jest jednym podmiotem. Dzięki temu zrozumiałe stało się, że „Chrystus mógł działać jako człowiek z naturą ludzką – po ludzku, ale zarazem istniał jako podmiot Boski”²⁴. Z kolei rozstrzygnięcie dogmatu Trójcy Świętej, zgodnie z którym jest jedna natura boska, ale istniejąca w trzech osobach (hipostazach): Ojca, Syna i Ducha Świętego, przyczyniło się do powstania tezy, że osoba jest bytem relacyjnym²⁵. Ponadto pokazało, że osobę wyróżniają cechy swoiste i niepowtarzalne, które decydują o odrębności każdej z Osób Trójcy Świętej²⁶.

Analogicznie ma się rzecz w przypadku człowieka. Wszyscy ludzie partycypują w tej samej naturze, ale każdy pojedynczy człowiek jest osobą. Mieczysław Albert Krąpiec głosi, że dostrzeżenie w człowieku bytu osobowego „jest doniosłym osiągnięciem kultury chrześcijańskiej, w której byt osobowy człowieka stanowi ogniskową całej kultury, będącej wytworem ludzkiej osoby”²⁷. Należy jednakże rozstrzygnąć ważną kwestię: „Co trzeba «dodać», by jakaś natura mogła stać się

²² Chudy, *Pedagogia godności*, 24. Zob. także Agnieszka Kijewska, „Boecjusz i patrystyczne źródła koncepcji osoby”, w: *Personalizm polski*, red. Mieczysław Rusecki (Lublin: Wydawnictwo KUL 2008), 23. Autorka wskazuje, że „za twórcę maski teatralnej uznaje się Tespisa, Ateńczyka, żyjącego w czasach Solona, któremu przypisywano wynalazek tragedii. Użycie maski wywodzi się z obrzędowości pierwotnej, w której maska pozwalała na uczestnictwo w boskiej czy demonicznej sile. Człowiek w masce był bóstwem we własnej osobie”. Tamże, 21.

²³ Karol Wojtyła, „Personalizm tomistyczny”. *Znak* XIII (1961): 665.

²⁴ Mieczysław A. Krąpiec, „Osoba”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 7 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2006), 874. Na temat: „Osoba” w Starym Testamencie oraz „Osoba” w Nowym Testamencie, zob. Bartnik, *Personalizm*, 68-72.

²⁵ Tertulian (160-222) jako pierwszy wśród teologów łacińskich zastosował wyraz „persona” do osób w Trójcy Świętej. Zob. Wincenty Granat, *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1985), 56; Na temat Trójcy Świętej zob. Bartnik, *Personalizm*, 75-76. Pojęcie „hipostaza” znaczy tyle co „samodzielnie istniejący”. Zob. Robert Spaemann, *Osoby. O różnicy między czymś a kimś*, przekł. Jarosław Merecki (Warszawa: Oficyna Naukowa 2001), 35. Użycie terminu *hypostasis* w odniesieniu do Osób Trójcy Świętej upowszechnił Orygenes. Zob. Kijewska, 28.

²⁶ Tamże, 36.

²⁷ Krąpiec, *Osoba*, 876.

osobą?”²⁸. Jak pokazuje historia myśli personalistycznej, kwestię tę rozmaicie, mniej lub bardziej trafnie, rozstrzygano.

Pierwszym, który w starożytności chrześcijańskiej sformułował definicję osoby i analizował jej stosunek do natury był Boecjusz (480-524). Jego definicja brzmi następująco: *naturae rationalis individua substantia* – indywidualna substancja natury rozumnej. Nad określeniem tym pochylili się wielcy myśliciele średniowiecza. Najwybitniejszy z nich, Tomasz z Akwinu, podkreśla, że czynnikiem, który konstytuuje człowieka jako realny byt, jest jego własny akt istnienia²⁹. Akt ten pochodzi od duszy, która z kolei swe istnienie otrzymuje bezpośrednio od Boga w akcie stworzenia. Dusza „udziela tego istnienia ciału, które organizuje i formuje, przez które działa i wchodzi w kontakt ze światem”³⁰. Tomasz odwołuje się do wewnętrznego doświadczenia każdego człowieka, stwierdzając, że dzięki takiemu ukonstytuowaniu każdy człowiek doświadcza faktu bytowej jedności duszy i ciała. Wskazuje także, że człowiek posiada naturę rozumną dzięki duszy, która, będąc „zasadą życia i działania człowieka, działa za pośrednictwem władz”³¹.

Za pomocą powyższego stwierdzenia Akwinata uzasadnił fakt bytowej jedności i tożsamości człowieka, a tym samym – jak pisze K. Wojtyła – „przewycięzył Platoniński mit o dualizmie ludzkiej natury”³². Zdaniem Krąpca „doktryna Tomasza stała się wydarzeniem doniosłym w dziejach chrześcijańskiej kultury i pozostaje nadal aktualna w dziedzinie filozoficznego wyjaśniania świata jako bytu realnie istniejącego”³³.

4. Kontekst filozoficzny dzisiejszej debaty nad personalizmem

Jak już wspomniano, problem człowieka jest stawiany i rozwiązywany w ramach dwóch przeciwstawnych sobie tradycji filozoficznych: idealizmu oraz realizmu, a jak się przekonaliśmy przy okazji omawiania różnych personalizmów, słowa „persona” i „personalizm” pojawiają się w obu tradycjach. Wiemy już, dlaczego i w jaki sposób stawia problem personalizmu tradycja realizmu, zatrzymajmy się wobec tego nad idealizmem.

Idealizm filozoficzny (łac. *idealis* – związany z ideą, idealny) głosi, że „przedmiotem filozofii i tworzywem jej myślenia systemowego są idee”, czyli

²⁸ Tamże, 874. Zob. również Granat, 10.

²⁹ Mieczysław A. Krąpiec, „Tomasz z Akwinu”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 9 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2008), 495. Dla Akwinata istnienie jest „tym czynnikiem, który konstytuuje rzeczywistość”. M.A. Krąpiec zauważa, że Tomasz z Akwinu „okazał się jedynym myślicielem, który rację bytową rzeczywistości dostrzegł w realnym istnieniu. Inni myśliciele nie dostrzegli aktu istnienia jako czynnika konstytuującego realny byt, raczej pojmowali rzeczywistość jako treść (istotę), która ma stanowić zdeterminowany sens bytu”.

³⁰ Tamże, 496.

³¹ Wojtyła, 667.

³² Tamże.

³³ Krąpiec, „Tomasz z Akwinu”, 498.

zmysłowe bądź umysłowe obrazy rzeczy, a nie same realnie istniejące rzeczy³⁴. Tradycja ta podważa wartość poznawczą naturalnego doświadczenia i dlatego punktem wyjścia czyni krytykę poznania ludzkiego w jego roszczeniu do prawdziwości. Debata nad wspomnianym punktem wyjścia doprowadziła do rozpadu idealizmu na dwa przeciwstawne nurty: racjonalizm i irracjonalizm. Racjonalizm głosi, że rozum ludzki jest autonomicznym (niezależnym od innych władz) i autarkicznym (samowystarczalnym) źródłem wiedzy o „rzeczywistej rzeczywistości”, natomiast irracjonalizm wskazuje na zmysły (sensualizm), ponadracjonalną intuicję (intuicjonizm ekstatyczny), wolę (woluntaryzm), uczucia (emotywizm) lub „ślepa” wiarę (fideizm)³⁵.

Podkreślmy, że realizm (łac. *res* – rzecz) „jest następstwem naturalnego ludzkiego poznania dokonywanego za pomocą wrażeń, wyobrażeń, pojęć, sądów, rozumowań i międzyosobowego komunikowania się w języku naturalnym”³⁶. Na każdym etapie tego procesu mogą wystąpić błędy zniekształcające ludzkie poznanie, stąd najważniejszy jest kontakt z rzeczywistością.

Krapiec odnotowuje, że filozofia krytyczna (idealizm) dominuje w epoce nowożytnej i współcześnie, a jej zwolennicy nie dostrzegają, że „poznawanie własnych aktów i tworów poznawczych stanowi raczej myślenie aniżeli poznanie realnie istniejących rzeczy”³⁷. Na przestrzeni dziejów wielu filozofów straciło „kontakt poznawczy z realnie istniejącym światem, uznając za rzeczywistość kreacje podmiotu, jako dane tzw. czystej świadomości”³⁸.

Różne odmiany idealizmu, a także błędne interpretacje realizmu lub próby połączenia go z idealizmem owocują różnymi wizjami człowieka. Zdaniem Krapca wizje te dają zdeformowany obraz człowieka, owocują jego „ubóstwieniem” lub „uzwierczeniem”³⁹. Ciągłe „absolutyzowanie niektórych aspektów bytu ludzkiego, branie ich za bytową całość lub za element decydujący o ludzkim byciu jest stałym, powtarzającym się błędem tych naukowców czy myślicieli, którzy uprawianie poznania sprowadzają do pseudoracjonalnego uzasadniania powziętej *a priori* ideologii, która faktycznie prowadzi do instrumentalizowania poznawczego i praktycznego osoby ludzkiej”⁴⁰. Tak więc konsekwencją pseudofilozofii idealizmu są ideologie i utopie społeczne, które współcześnie przybrały postać socjalizmu w jego

³⁴ Henryk Kiereś, „Idealizm”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 4 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2003), 721. Podobnie Mieczysław Gogacz podkreśla, że nurt idealistyczny w kulturze ma początek w tezie o pierwszeństwie świadomości lub myśli przed bytami. Zob. tegoż, *Podstawy wychowania* (Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów 1993), 11.

³⁵ Kiereś, „Idealizm”.

³⁶ Mieczysław A. Krapiec, „Realizm poznawczy”, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8 (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2007), 666.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, 668.

³⁹ Krapiec, „Osoba”, 882. Podobnie problem ujmuje M. Gogacz, który stwierdza, że Platon jest Ojcem tradycji idealizmu i że „Arystotelesa odsunęły wielkie kontynuacje jego myśli, które są połączeniem nurtu realistycznego z idealistycznym”, natomiast „Tomasz z Akwinu wciąż wprowadza w nurt realistyczny”. Zob. tegoż, *Podstawy*, 10, 13.

⁴⁰ Krapiec, „Osoba”.

dwóch wersjach: modernizmu (także komunizmu, faszyzmu i nazizmu), które traktują człowieka jako funkcję państwa i których wizytówką jest pedagogika kolektywistyczna, oraz postmodernizmu (liberalizmu), absolutyzującego jednostkę i lansującego „wychowanie bez wychowania”⁴¹.

5. Personalizm tradycji realizmu jako fundament dla *pedagogiae perennis*

Po tym, z konieczności skrótowym, przeglądzie myśli filozoficznej w zakresie antropologii⁴², postawmy za Decem tezę, że jest „jeden personalizm, najbardziej godny tego miana, personalizm najbardziej podstawowy, fundamentalny. Jest nim personalizm tomistyczny, klasyczny...”⁴³, zbudowany w oparciu o tradycję realizmu w filozofii. Powtórzmy, że ma on dwa dopełniające się ujęcia: teologiczne oraz filozoficzne. Wyjaśnienie filozoficzne jest konsekwencją opisu dynamizmu człowieka, sposobu jego działania, w którym ujawnia się jego osobowa natura. Opis ten ujawnia cechy osobowego życia człowieka. Trzy pierwsze z nich, a więc poznanie, miłość, wolność, stanowią o transcendencji człowieka wobec świata przyrody; kolejne, a więc odrębność, religijność i podmiotowość wobec prawa wskazują na transcendencję człowieka wobec społeczności⁴⁴. Na ujawnieniu tych cech kończą się kompetencje poznawcze filozofii, a ich dopełnieniem jest teologiczna wizja człowieka jako bytu osobowego oraz jako obrazu i podobieństwa Boga. Każdy człowiek jest osobą, a zadaniem kultury ludzkiej, czyli rozumnej uprawy zastanego świata, jest optymalna aktualizacja wymienionych własności życia osobowego. Wychowanie jest najważniejszym przejawem kultury, a jego cel stanowi uświadomienie wychowankowi, kim jest: nie funkcją jakiegoś anonimowego kolektywu ani zabsolutyzowaną jednostką, lecz bytem osobowym, który w polu kultury rozstrzyga we współpracy z innymi kwestę celu/sensu własnego życia.

W związku z powyższym zaznacza się pilna potrzeba powrotu do tradycji realizmu i do jej uniwersalnej oraz neutralnej antropologii. Pedagogika nieświadoma własnych założeń antropologicznych jest nieporozumieniem, a pedagogika uprawiana w oparciu o redukcjonistyczną koncepcję człowieka zmienia się w ideologię i technologię manipulacji człowiekiem. Personalizm tradycji realizmu uzasadnia konieczność wychowania człowieka – jest nim fakt spotencjalizowania natury ludzkiej i ukazuje sens/cel wychowania, czyli doskonalenie człowieka. Ta pedagogika nigdy nie podlega kryzysowi, ponieważ jej kanwę stanowi prawda: wiedzy

⁴¹ Henryk Kiereś, *Trzy socjalizmy. Tradycja łacińska wobec modernizmu i postmodernizmu* (Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, 2015).

⁴² Szerzej na ten temat zob. Kiereś, *U podstaw*, 65-84.

⁴³ Dec, 65.

⁴⁴ Zob. Mieczysław A. Krąpiec, *Człowiek jako osoba* (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2005); tegoż, *Ja-człowiek. Zarys antropologii filozoficznej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1974).

o człowieku jako osobie nie sposób odrzucić, nie pozbawiając samego siebie tego, co określa ludzką naturę. W tradycji realistycznej pedagogika jest częścią filozofii jako etyka wychowawcza i obejmuje dwie sfery: kształcenie rozumu oraz kształtowanie woli człowieka. Realistyczna etyka poprzez teorię cnót – aretologię – ukazuje, że metodą wychowania jest kształtowanie cnót, a więc usprawnianie człowieka w realizowaniu dobra⁴⁵.

6. Zakończenie

Spór o filozofię pomiędzy idealizmem a realizmem prowadzi do trzech koncepcji człowieka, a w konsekwencji do trzech koncepcji pedagogiki: kolektywistycznej (racjonalizm) i indywidualistycznej (irracjonalizm), które są pokłosiem idealizmu, oraz personalistycznej – rezultatu realizmu. Pedagogiki idealistyczne są skażone redukcjonizmem antropologicznym, są też antypedagogikami, nie biorą pod uwagę natury człowieka, lecz projektują jego ideologiczną wizję i – jak dowodzi najnowsza historia Europy, także Polski – wizje te wcielają w życie za pomocą środków administracyjnych. Zwrot dzisiejszej pedagogiki polskiej ku personalizmowi należy powitać z radością, pamiętać wszakże należy, że za słowem „personalizm” kryje się długa i bogata tradycja, której poznanie jest koniecznym warunkiem teorii wychowania⁴⁶.

Streszczenie: Od greckiej starożytności do dnia dzisiejszego trwa w pedagogice spór pomiędzy kolektywizmem, indywidualizmem i personalizmem wychowawczym. Kolektywizm i indywidualizm wyrastają z tradycji myślowej idealizmu, zaś personalizizm jest konsekwencją realizmu poznawczego. We współczesnej debacie pedagogicznej dochodzi do głosu personalizizm, według którego człowiek jest osobą, ale toczy się spór o to, jakie właściwości konstytuują osobę ludzką. W artykule porządkuje się powyższe ujęcia i wyjaśnia tę kwestię, przywołując realistyczną (klasyczną) antropologię.

Słowa kluczowe: personalizizm, pedagogika, realizm, idealizm w pedagogice, spór

⁴⁵ Zob. Jacek Woroniecki, *Katolicka Etyka Wychowawcza*, t. I-III (Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, Wydawnictwo KUL 2013); Stanisław Gałkowski, *Ku dobru. Aktualność filozofii wychowania Jacka Woronieckiego* (Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1998); Mieczysław Gogacz, *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Navo” 1997). Barbara Kiereś, *Jak wychowywać?*, (Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej 2006); Barbara Kiereś, *O personalizmie w pedagogice. Studia i szkice z teorii wychowania* (Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, 2009); Mikołaj Krasnodębski, *Człowiek i paideia. Realistyczne podstawy filozofii wychowania* (Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie 2009).

⁴⁶ Na ten temat, zob. Wagner Jaeger, *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, przekł. Marian Plezia, Henryk Bednarek (Warszawa: Fundacja ALTHEIA 2001).

Bibliografia

- Bartnik, Czesław S. *Personalizm*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.
- Burgos, Juan M. *Personalizm*. Przekład Krzysztof Koprowski. Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II, 2010.
- Chudy, Wojciech. *Pedagogia godności. Elementy etyki pedagogicznej*, red. Anna Szudra. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2009.
- Dec, Ignacy. „Personalizm czy personalizmy?”. W *Osoba i realizm w filozofii. Zadania Współczesnej Metafizyki*, red. Andrzej Maryniarczyk, Katarzyna Stępień, 47-67. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2002.
- Gacka, Bogusław. *Personalizm amerykański*. Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas”, 1996.
- Galkowski, Stanisław. *Ku dobru. Aktualność filozofii wychowania Jacka Woronieckiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998.
- Gogacz, Mieczysław. *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Navo”, 1997.
- Gogacz, Mieczysław. *Podstawy wychowania*. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1993.
- Granat, Wincenty. *Osoba ludzka. Próba definicji*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 1961.
- Jaeger, Wagner. *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*. Przekład Marian Plezia i Henryk Bednarek. Warszawa: Fundacja ALTHEIA, 2001.
- Jastrzębski, Andrzej. *Pierwszy personalista amerykański. Personalizm Bordena Parkera Bowne'a*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008.
- Kiereś, Barbara. *Jak wychowywać?*. Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, 2006.
- Kiereś, Barbara. *O personalizm w pedagogice. Studia i szkice z teorii wychowania*. Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, 2009.
- Kiereś, Henryk. *Trzy socjalizmy. Tradycja łacińska wobec modernizmu i postmodernizmu*. Lublin: Fundacja *Servire veritati* Instytut Edukacji Narodowej, 2015.
- Krasnodębski, Mikołaj. *Człowiek i paideia. Realistyczne podstawy filozofii wychowania*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie, 2009.
- Krąpiec, Mieczysław A. *Człowiek jako osoba*. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2005.
- Krąpiec, Mieczysław A. *Ja-człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1974.
- Personalizm polski*, red. Mieczysław Rusecki. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008.
- Spaemann, Robert. *Osoby. O różnicy między czymś a kimś*. Przekład Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2000.
- Wojtyła, Karol. „Personalizm tomistyczny”. *Znak* XIII (1961): 664-675.
- Woroniecki, Jacek. *Katolicka Etyka Wychowawcza*, T. I-III. Lublin: Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, Wydawnictwo KUL, 1986.